

Cunfins ch'enritgeschan

Quatter intschess tut agens, in pajais: La Svizra

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ La Festa federala che nus avain gist celebrà ans ha puspè fatg endament la quadrilinguitad sco ina noda dal pajais. Anc en fanadur, en original tudestg ed en versiun franzosa, è cumparida ina brochura davart las quatter viervas tradiziunalas svizras (*). Lezza publicaziun s'occupa spezialmain cun ils cunfins dals intschess linguistics.

L'autur, Roberto Bernhard, per part da derivanza tessinaisa, ha rapportà durant decennis en la «NZZ» davart l'activitad da la Dretgira federala a Losanna; el ha frequentà curs da la Fundaziun Planta a Samedan cun in tal engaschi ch'el po ussa leger questa gasetta senza gronda fadia. Il rumantsch numn'el «l'expressiun d'in patratg e d'in'atmosfera tuttafatg determinada ed originala» (p. 25). L'autur punctuescha: «Cunfins da linguatg na separan be; els èn era surfatschas da contact. I na stgaffesch an be cuntrasts; i pussibilitesch an era d'entrar en relaziuns e da las tgirar. In pajais situà a chaval da cunfins linguistics duai perquai derasar obligaziuns, enconuschientschas, experiences e modas da chapir en sia retroterra, era sche lezza sa chatta politicamain a l'ester. Igl è noss duair, sco er ina sfida per la Svizra e sia varietad culturala, d'ademplier anc dapli questas vistas ed obligaziuns en lez champ» (p. 9). In exempel: «L'ideal fiss che mintga Svizzer discurrea ses agen linguatg naziunal (...) e vegnia chapì da confederads d'autra vierva» (p. 7).

Tras trais chantuns

Captivantas èn las paginas davart il svilup dal cunfin tranter franzos e tudestg: «La colonisaziun alemanica è avanzada davent dal 10avel secul, cuntanschond ses decurs d'oz (...) tranter Rougemont/VD e Friburg en il 13avel tschientaner. 1157 avev'ins fundà la citad da Friburg sco lieu biling; ins n'astga betg emblidar ch'ella è bilingua anc oz, sch bain che las tavlas da la staziun (...) portan mo il num franzos» (pp. 14–15). Lur en il principadi da l'uvestg basileis: «Ils plis prinziis eran da vierva tudestga, sco era lur chanzlia. Dentant duvravan las autoritads localas dals intschess francofons il linguatg giuridic franzos (...). En il Giura oz bernais [uschiglio romand] appartegnan las vischnancas da Seehof e Schelten a la part alemanica. Il chantun Giura, uffizialmain francofon, cumpiglia dentant ina vischnanca tuttafatg germanisada suenter 1815, numnadamain Ederswiler. Lezza vegn resguardada spezialmain (...). L'administraziun chantunala la furnescha, sche pussaivel, scrits relevants ed actuals en versiun tudestga. Avant dretgira pon ins pretender in interpret. La scola primara era da linguatg tudestg. 1992 l'han ins serrada, ma quels uffants d'Ederswiler che frequentan la scolina en il vitg romand limitrof da Movelier chattan là mussadras bilinguas, ed en scola primara vegnan els instruids per tudestg durant sis uras emnilas; lur pensums fani sut surveglianza accompagna. Ils uffants da Movelier frequentan er uras da tudestg davent da la 5avla classa. Areguard la scola secundara san ins tscherner tranter Delémont e Laufenberg/BL. Dapi 2000 maina il gimnasi da Porrentruy/JU ina partiziun cun roms bilings. Dacurt stimulescha il chantun Giura ses personal da frequentar curs da tudestg [pervi da l'attracziun adina pli ferma da Basilea, G. S.-C.] (...). La citad da Bienna era oriundamain [mo] alemanica. La ferma immigraziun romanda ha dentant incità d'avrir 1838 ina scola privata francofona. 1856 davi gia insaquantas classas primaras bilinguas. 1860 han ins renconuschì ina scola publica romanda; uschia ha entschet la vieuva voluntara vers la bilinguitad uffiziala (...). Plaun a plaun, fin a 1971, han ins stgaffì e sviluppà classas tudestgas e franzosas

Grazia al rumantsch grischun sper'ins ch'ins na decidia pli da levsemm d'elavurar texts tudestgs per la litteratura spezialisada e las medias grischunas.

KEYSTONE

cun instrucziun adina pli separada (...). En il parlament communal èsi vegnì natural da discurren franzos sper il dialect bernais. Bienna, sper Murten/Morat, è probablmain quella citad svizra (...) uffizialmain bilingua nua che las duas cumanzas han cuntanschì las relaziuns meglras» (pp. 15–16). Igl è curios che l'uvestg da Basilea era signur da Bienna, ma che questa citad appartegnava a la diocesa da Losanna.

Sper il Rodan

Anc pli remartgabla è l'istorgia da la germanisaziun en Vallais: «En l'otgavel tschientaner ha entschet in'immigraziun alemanica che vegniva da la vallada auta da l'Ara sur il Grimsel (...). La cuntrada da Leuk ha sa germanisada forsà gia davent da 1000 (...). En il 16avel secul avevan las citads da Sierre e Sion gia ina majoritad tudestga, ma lur conturns eran francofons (...). La revoluziun franzosa ha liberà il Vallais sut romand da la signuria da las set republicas dal Vallais sur e mesaun. Quai ha midà las relaziuns linguistics. 1800 era Sion tudestg cun ina majoritad da 3/4; Gia 1860 era la majoritad francofona, 1900 era mo pli ina minoritad da 25% alemanica. Il cunfin dals linguatgs traversa la vallada dal Rodan a vest da Salgesch. Anc pli a vest è il franzos la lingua uffiziala da la citad da 'Sierre/Siders' (uschia las tavlas da la staziun), ma las scolas dal lieu, sco dal rest quellas da Sion sco chapitala chantunala, han classas franzosas, tudestgas e bilinguas» (p. 18). Vallaisans alemans, ils Gualsers, han colonisà valladas autas alpinas, t. a. Bosco-Gurin/TI e parts dal Grischun. Bosco-Gurin ha uss ina majoritad italoфона: «Dacurt han ins serrà la scola; ils uffants da Bosco-Gurin frequentan ussa quella da Cevio, nua ch'ì survegnan duas uras emnilas d'instrucziun per tudestg. 2003 valevan mo pli trais uffants sco tuttafatg germanofons, numnadamain da famiglias gualsras nua che la relevanza da la mamma saja decisiva» (p. 23).

Rinforzar il rumantsch visavi il tudestg

Bernhard resumescha plinavanti il progress da l'aleman en Rezia, dapi la lingia Götzi-Rüthi/SG, cuntanschida enturn 500, «la germanisaziun dal pajais da Glaruna (11avel secul), da la Val d'Ursera (12avel secul) (...) e da la majoritad da Cuira enturn la fin dal 15avel tschientaner (...). Gia 843 han ins attribui la Rezia al reginam francon da l'ost, zavron la diocesa da Cuira da l'archivestgieu da Milaun e la sutmettend a quel da Maganza (...). Dapi lura, cun ina tscherta stabilisaziun tranter il 16avel ed il 19avel tschientaner, sa retira il rumantsch plaun a plaun en ina part adina pli pitschna dal Grischun (...). La Rumantschia è vegnida diminuida da l'absenza d'in grond center cultural urban e dal basegn da duvrar in auter linguatg, cunzunt il tudestg, per ils contacts. En il 20avel tschientaner

han ins preni mesiras per sustegnair e rinforzar il rumantsch, per exempel en l'instrucziun, stgaffind in vocabulari cun noziuns modernas e cudeschs documentars correspondents. Dentant ha in'autonomia tradiziunmain ordvart lada facilità fitg a las vischnancas grischunas da prender cumia, a favur dal tudestg, da la vierva iertada (...). Gia en la vita cuminaivla da las Trais Lias, unidas 1524 ad in stadi liber, dominava il tudestg sco med da comunicaziun (...). Il diever scrit dal rumantsch ha pussibilità ina ritga producziun litterara e teatrala. Dentant pativ'ins da la diversitad dals idioms, per part da problems d'enclieg, ma anc dapli d'empatgs e custs per persunas d'ordai, sco era per uffizis u mezs da massa superiurs. La Lia rumantscha ha stimulà la construcziun 1982 d'in arviut linguistic cuminaivel, il 'rumantsch grischun', sut la direcziun da prof. Heinrich Schmid. Ins ha sa basà sin furmas atgnas dals plis idioms principals, resguardond spezialmain il surmiran sco 'punt' en cas da dubi; uschia vegn ins enclieg da l'entira Rumantschia (...). Questa ha pia acquistà in linguatg cuminaivel da scrittira, sco quel ch'ìls Alemans possedan gia cun il tudestg da standard» (pp. 25–28). En in auter lieu punctuescha l'autur: «Grazia al 'rumantsch grischun' sper'ins ch'ins na decidia pli da levsemm d'elavurar texts tudestgs per la litteratura spezialisada e las medias grischunas» (p. 38). L'autur n'emblida betg da menziunar la «tirolisaziun» linguistica da Samignun en il 19avel tschientaner. Ses chapitel davart il rumantsch concluda'l sco suonda: «[Relativamain] memia blers carstgauns da lingua rumantscha vivan en la Svizra alemanica, nua che la transmissiun da la tschantscha als descendents n'è betg segirada. En noss temp po sia derasaziun modesta chaschunar la mort da questa furma d'expressiun umana. Dentant persch'ins era forzas vivas che cumbattan in tal svilup e meritan sustegn» (p. 28).

Tscherni e respectà la vierva locala

Il chapitel il pli original da la brochura examinescha la dumonda «pertge che la veglia confederaziun germanofona ha laschà lur vierva als intschess neolatin annectads plaun a plaun, empè da far valair la tschantscha da la majoritad alemanica. Lezza confederaziun sa dava tutina sco uschè tudestga che ses emprim commember tempriv romand, Friburg, sa stentava da parair uschè germanofon sco pussaivel (...). La resposta resulta per part dal temp nua ch'intschess neolatin èn vegnids svizzers (...). Schizunt il 'retg-sulegl' centralist e catolic Ludovic XIV ha laschà lur tschantscha als Alsazians suenter l'annexiun da lur pajais (...). Il segund motiv è ch'ìls Alemans svizzers na pratitgeschan per regla nagina politica activa da germanisaziun (...). Ils stadis ch'els han fundà n'èn tant sco mai vegnids sin l'idea da stuair imponer lur linguatg a regiuns neolatinas» (pp. 31–

32). L'autur tira endament la germanisaziun da vitgs rumantschs e commentescha: «Contribuì [a tudestgar] ha dentant savens ina voluntad memia flaivla dals indigens rumantschs da s'affirmar, tant pli ch'ì basegnavan tuttina il tudestg per relaziuns cun ils conturns pli vasts. Quai è different sch'ìls indigens e lur autoritads superiuras resistan cun vigur, sco en la vischnanca francofona da Faoug/VD [sper il Lai da Murten, G. S.-C.] (...). Lez cumportament [dals Alemans] ha rinforzà fitg la pasch areguard ils linguatgs en la Svizra plurilingua, ma cun preponderanza tudestga. Tant pli ch'ìls signurs alemans dals Tredesch Chantuns communitgavan cun ils Neolatin il pli savens en il linguatg da quests, era sch'ì sa tractava da lur subdits (...). Ord lezza usanza vegliandra da tscherner e respectar la vierva tradiziunala da la populaziun locala sco linguatg uffizial ha sa sviluppà il princip da territorialitad da las linguas, q.v.d. la norma che prescriba da communitgar cun las autoritads en quella lingua che vala sco locala e fixescha er il linguatg d'instrucziun en las scolas publicas» (pp. 32–33).

In stadi federal pluriling

Dalonder èsi resultà che la constituziun dal stadi federal fundà 1848 numnava il tudestg, franzos e talian «linguatgs principals da Svizra» (art. 109, cità p. 34). Quai premetteva implicitamain ch'ì dettia autras. Han ins sa regurdà dal rumantsch, lezza giada pauc prezia? Il medem artigel numnava dentant lez trais linguatgs era «nazional». Quest adjectiv als definescha er en la constituziun da 1874 (art. 116). Quella giada fluriva il nazionalissem en trais stadis limitrofs da Svizra ed uffizialmain monoling; la formulaziun da nossa constituziun federala exprimeva cleramain in ideal different. Quai ston ins dir pir da dretg areguard la memorabla revisiun costituziunala da 1938 che ha agiunt il rumantsch a la glista da las linguas nazionalas. Bernhard menziuna anc l'art. 70 da la constituziun da 2000 che rinforza la posiziun dal rumantsch sin stgalim federal, incumbensa «la confederaziun ed ils chantuns da promover l'enclieg e barat tranter las cumanzas linguistics ed empermetta in agid federal als chantuns pluriling per lur pensums spezial, sco er al Grischun ed al Tessin per mantegnair e promover il rumantsch e talian» (pp. 34–35). Per detagls rinviescha l'autur a «la lescha federala da linguas, uss en via d'elavuraziun» (p. 35). Igl è da sperar che lezza lescha vegnia baid approvada ed applitgada, malgrà il stretg orizont da quels politichers che spretschan la varietad linguistica svizra, noda e pedra preziosa dal pajais, admirada en l'entir mund.

* Roberto Bernhard, Von der Sprachgrenze zur Landesgänze. Ediziun franzosa (traducziun da G. S.-C.): De la limite des langues vers la Suisse toute entière. 8400 Winterthur (Nova societad helvetica, Hügelweg 25) 2004.